

De sequentie «Laetabundus»

Kerstmis bij de risjesmakers?

Koenraad Ouwens

gepubliceerd in: **Eredienstvaardig**

jrg. 9, afl. 4, september 1993

Wie niet weet, wat een risjesmaker voor iemand is, hoeft dat niet zo erg te vinden, zolang hij of zij het zelf maar niet is. Het gaat hier namelijk niet om een handwerksman uit de vorige eeuw, die op ambachtelijke wijze een product vervaardigde dat door de opkomst van de moderne techniek overbodig geworden is en dat alleen nog op braderieën gekocht kan worden als daar ook klompenmakers, stoelenmatters en schapenscheerders te vinden zijn. Risjes is een verbastering van risj'ous en dat is de Asjkenazische uitspraak van het Hebreeuwse woord risj'ot. Opzettelijk slechte, onrechtvaardige, gemene dingen betekent het, dingen die gedaan worden door resja'im, lieden die al in het eerste vers van de eerste psalm genoemd worden en vrijwel iedere dag op de voorpagina van de krant staan: slechtaards, goddelozen, schurken, gemenerikken of hoe je ze ook vertalen wilt. Booswichten noemt Maartje van Tijn ze met een woord dat eigenlijk veel te mooi is ¹ en Kees Waayman duidt ze aan met doemenden. ² Al deze termen klinken nog altijd door in wat de specifieke betekenis van de betiteling risjesmaker is geworden: iemand die anti-joodse gevoelens prikkelt of aanwakkert. ³ De relatie tussen Kerstmis en risjes ligt hierin, dat degene die op deze dag de onbewerkte versie van de sequentie, waarover dit artikel gaat, op het liturgische programma zet, bewust of onbewust toetreedt tot het gezelschap van de risjesmakers en daarmee misschien wel wandelt in de raad der goddelozen ...

Eventuele Premonstranzers die dit lezen, hoeven zich het bovenstaande niet persoonlijk aan te trekken. In hun liturgische traditie is de sequentie *Laetabundus* een traditioneel bestanddeel van de eucharistievieringen op het kerstfeest.

---

1. M. van Tijn, Wees niet wanhopig; uitleg van Genesis 1 en Psalm 1, Kampen z.j.

2. Dr K. Waayman, Psalmen bij het zoeken van de weg, Kampen 1982.

3. Deze en vele andere uitdrukkingen zijn boeiend beschreven in het boek van H. Beem, De verdwenen Mediene; mijmeringen over het vroegere Joodse leven in de provincie, Amstelveen 1982 (herziening van uitgave 1950).

Bovendien zingen zij – als de sequentie in de Norbertijner kloosters nog gezongen wordt – die dan in het Latijn, waardoor het niet zo opvalt wat er eigenlijk in de tekst staat. ⁴

Daarbij komt dat de melodie wonderschoon is en de woorden als het ware vleugels geeft. Anderzijds zou men kunnen stellen dat een gevleugelde draak nog veel gevaarlijker is dan een monster dat alleen voetenwerk tot zijn beschikking heeft. Laten wij daarom de tekst voorshands voor zichzelf laten spreken. De vertaling is van F. van der Meer. ⁵

Sequentia in Nativitate Domini

Volgzang, op 's Heren Geboorte

Laetabundus
Exsultet fidelis chorus
Alleluia

Opgetogen
nu juicht, gelovige koren:
halleluja!

Regem regum
Intactae profudit thorus
Res miranda

Der koningen koning
op reine sponde is geboren
o wonder.

Angelus consilii
Natus est de virgine
Sol de stella

De engel van den groten raad
is geboren uit een maagd,
zon uit sterre,

Sol occasum nesciens
Stella semper rutilans
Semper clara

Zon die kent geen ondergang,
ster die schittert immerdoor
altijd helder.

Sicut sidus radium
Profert virgo filium
Pari forma

Als een ster haar stralenkroon
brengt de maagd voort haren zoon
eendre vorm

---

4. De sequentie *Laetabundus* is in 1972 opgenomen op een grammofoonplaat: Praemonstratenzer Gregoriaans, ES 46.144, gezongen door de Norbertijnen van de Abdij van Berne te Heeswijk. Vermoedelijk is de plaat wel op compact disc overgebracht.

5. F. van der Meer, *Lofzangen der Latijnse Kerk*, Utrecht/Antwerpen 1970, n. LXXVIII, p. 246vv.

Neque sidus radio
Neque mater filio
Fit corrupta

Noch de sterre door den straal
noch de moeder door den zoon
wordt geschonden.

Cedrus alta Libani
Conformatur hysopo
Valle nostra

Ceder hoog op Libanon
wordt gelijk aan hysopkruid
in ons dal.

Verbum, mens altissimi
Corporari passus est
Carne sumpta

't Woord, des allerhoogsten geest,
in een lichaam laat zich neer,
neemt het vlees.

Isaias cecinit
Synagoga meminit
Nunquam tamen desinit
Esse caeca

Isaias had voorspeld
Synagoge steeds vermeld
nimmer echter afgesteld
blind te zijn.

Si non suis vatibus
Credat vel gentilibus
Sybillinis versibus
Haec praedicta

Zijt gij voor uw zieners doof
schenk dan heidenen geloof:
in de sibyllijnse stroof
is 't voorzegd reeds.

Infelix, propera
Crede vel vetera
Cur damnaberis
Gens misera

Ongelukkige, maak spoed
schenk geloof aan 't oude goed!
waarom loopt gij in 't verderf
zelig volk?

Quem docet litera
Natum considera
Ipsum genuit
Puerpera.

Dien wijst de letter aan
zie hier geboren aan:
Hem heeft gebaard
de moedermaagd.

Het muzikale genre

Sequenties ontwikkelden zich uit de gecompliceerde melodieën waarop het Alleluia tussen epistel en evangelie werd gezongen. Dit bestond (en bestaat nog) uit een melodische frase op het woord alleluia, waarop de zogenaamde *jubilus*, een uitgebreid melisma op de slotlettergreep -a volgde. Na een (psalm)vers werd het alleluia herhaald en wanneer de *jubilus* dan nog verder uitgebreid werd, sprak men in het West-Frankische gebied van een *sequentia*, in het Oosten

en Zuiden *longissima melodia* genoemd. In het begin van de negende eeuw begint men deze sequenties van teksten te voorzien. In die tijd ontstonden twee nieuwe genres kerkzang, want ook aan andere gezangen werden teksten toegevoegd, bijvoorbeeld aan het *Kyrie eleison*. Vooral wanneer de toevoegsels in de oorspronkelijke tekst zijn geïncorporeerd, spreekt men van *tropen*; wanneer het gaat om een uitbreiding van het Alleluia vindt men in Oost-Frankische bronnen de benaming *sequentia* en in West-Frankische bronnen de term *prosa ad sequentiam* (of alleen *prosa*), ter onderscheiding van wat daar al eerder als *sequentia* werd aangeduid.⁶ De vroegste *prosaes* stammen uit het tegenwoordige Frankrijk, maar in de tweede helft van de negende eeuw is het Zwitserse Sankt Gallen het centrum geworden waar *sequentiae* ontstonden. De monnik Notker Balbulus (840-912) schreef voor zijn *Liber Hymnorum*, dat tussen 860 en 887 tot stand kwam, veertig teksten voor drieëndertig verschillende melodieschema's.

Aanvankelijk waren de sequenties nog vrij kort en ofschoon er in de jubilusmelodieën tamelijk veel motiefherhalingen voorkomen, vertonen de melodieën van de vroege sequenties nog geen uitgesproken symmetrie. Wanneer de sequentie zich verder ontwikkelt, wordt de vorm steeds regelmatigier doordat langere melodiefragmenten herhaald worden en aldus paren van verzen vormen. De begin- en slotformules blijven buiten deze symmetrie en herinneren zo aan het begin van het Alleluia, respectievelijk aan het slot van de jubilus. De bekende sequentie van Pasen, *Victimae paschali laudes*, is in haar oorspronkelijke vorm zo opgebouwd.⁷

Men kan deze beschouwen als een overgang van het vroege naar het latere model en als het prototype van de klassieke, Oost-Frankische sequentie. De dichter is de hofkapelaan van de keizers Koenraad II en Hendrik III, Wipo, die

---

6. Zie o.a. K.H. Schlager, 'Tropen und Sequenzen', in: K.G. Fellerer (Hrsg.), *Geschichte der katholischen Kirchenmusik*, I, 299-305, met bibliografie op p. 332-240. G. van der Leeuw, *Beknopte geschiedenis van het kerklied*, Groningen 1939 (fotomech. herdruk 's-Gravenhage 1984), 70, geeft een verklaring van het woord *prosa* als zou dit afkomstig zijn uit de afkorting *pro s(quenti)a*. Deze hypothese lijkt algemeen te zijn verlaten. *Prosa* is in de context van *prosa ad sequentiam* of *sequentia cum prosa* eenvoudig synoniem met 'tekst' en met *sequentia* wordt nog de van oorsprong woordeloze 'staart' van het Alleluia bedoeld.

7. Het schema is aldus:

A	Victimae paschali		
I	Agnus redemit oves	I	Mors et vita duello
IIa	Dic nobis Maria	IIb	Sepulchrum Christi viventis
IIa	Angelicos testes	IIb	Surrexit Christus spes mea
III	Credendum est magis soli	III	Scimus Christum surrexisse
Z	Amen. Alleluia.		

leefde van omstreeks 990 tot 1050. De sequentie *Laetabundus*, die iets later, maar in elk geval nog in de elfde eeuw moet zijn gedicht door een onbekende auteur, vertegenwoordigt het West-Frankische type, zowel in tekst als in melodie. De opbouw is vergelijkbaar met die van *Victimae paschali laudes*, waarbij echter een asymmetrische begin- en slotformule ontbreken en de paren van verzen ritmisch zo goed als gelijk zijn. De vorm en inhoud zijn volstrekt verschillend. Wipo, die wellicht ook de melodie haar vorm gegeven heeft, gaat uit van de martiale, triomfantelijke dorische toonladder met een voortdurende herhaling van de dalende reeks sol-fa-mi-re. *Laetabundus* wordt ingedeeld bij de zesde toon, de hypolydische ladder, maar door de structurele verlaging van de si wordt een majeurtonaliteit bereikt. Daarom klinkt *Laetabundus* de hedendaagse mens welluidend in de oren en wekt het de indruk veel beschouwender, zachter van klank te zijn dan *Victimae paschali*. Daarbij komen de kleine melismata, die de melodie nog vloeiender maken, terwijl *Victimae paschali* vrijwel syllabisch van structuur is. Wipo maakt gebruik van kwartsprongen, stijgend en dalend, terwijl in *Laetabundus* binnen de zinsdelen de terts de grootste interval is. De kleine schreden waaruit laatstgenoemde is opgebouwd, vertegenwoordigen de zogenaamde *spissim*-stijl (stapsgewijs, tegenover *saltatim*, sprongsgewijs) en bevorderen het ingehouden karakter. Des te merkwaardiger is daarom, dat de hele sequentie toch een bijzonder grote ambitus heeft: de laagste noot is c en de hoogste f¹. De ambitus is even groot als het veel meer springende *Victimae paschali*.⁸

En tenslotte: waar *Victimae paschali* antithesen en aanzetten tot dialoog en dramatiek vertoont, daar is de grondtoon van *Laetabundus* die van de lyriek. Eén ding hebben zij gemeen, maar helaas is dat niet hun beste zijde.

Joden en slaven

In het *Missale* en *Graduale Romanum* ontbreekt sedert 1570 een strofe in *Victimae paschali laudes*, waardoor de regelmatige opbouw wordt verstoord. ⁹ De tekst ervan luidt:

---

8. W. Apel, *Gregorian Chant*, Bloomington/Indianapolis 1990, deelt deze mening maar zeer ten dele: 'In contrast to *Victimae*, *Laetabundus* also indicates a change of musical style in its strict f-major tonality, in the cadential emphasis on the triadic pitches, f, a and c', and in the melody which, by comparison with the older ones, sounds flat and commonplace...'

9. De strofe *Credendum est magis soli* komt wel voor bij J.W. Schulte Nordholt, *Hymnen en Liederen*; een bloemlezing uit de Latijnse gezangen en gedichten van de kerk der eeuwen, Hilversum/e.a. 1964, p. 120-121 en in het Oud-Katholiek Gezangboek, gezang 469, waar zij geheel en zeer vrij is bewerkt.

Credendum est magis soli,
Mariae veraci
quam Judaeorum
turbae fallaci.

(*Maria [Magdalena] alleen is, omdat zij de waarheid spreekt,
geloofwaardiger dan een liegende groep Joden.*)

De reden waarom deze strofe in het *Missale Romanum* van 1570 geschrapt is, ligt voor de hand. Het anti-judaïsme is hier zonneklaar, want het gehele Joodse volk wordt in feite voor leugenaars gescholden, daar er gesproken wordt over een liegende groep van Joden en niet over een groep van liegende Joden, wat hier een groot verschil maakt. Verwonderlijk is echter wel, dat deze tekst voor de paasmorgen verwijderd is, terwijl twee dagen eerder, in de middagdienst van Goede Vrijdag, nog gebeden werd *pro perfidis Iudaeis*, voor de ongelovige Joden, wat in vele oren klonk als: de trouweloze Joden. In dit gebed komen beelden en gedachten voor die ook in *Laetabundus* te vinden zijn:

Laten wij ook bidden voor de ongelovige Joden, dat onze God en Heer de sluier van hun harten wil wegnemen, opdat ook zij Jezus Christus als Heer erkennen.

Almachtige, eeuwige God, die zelfs het Joodse ongelooft niet van Uw barmhartigheid verre houdt, verhoor onze gebeden, die wij om de verblindheid van dit volk opdragen, opdat zij door de erkenning van de waarheid van Uw licht, dat Christus is, uit hun duisternis worden gered.

In tegenstelling tot wat gebeurde bij de andere gebeden van de lange reeks die op Goede Vrijdag als *oratio fidelium* werden uitgesproken, knielde men bij dit gebed niet, daar de Joden door een kniebuiging met Jezus de spot hadden gedreven in plaats van Hem als Heer te erkennen.¹⁰

Bij deze redenering zag men geheel voorbij aan het gegeven, dat de op de knieën vallende soldaten uit Matteüs 27: 29 en Marcus 15: 19 hoogstwaarschijnlijk geen Joden waren. Pas in 1956 wordt weer geknield bij het gebed voor de Joden, dat in de dan uitgegeven *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus* tekstueel nog niet verandert. Dat zal pas in 1958/59 en 1965/66 gebeuren.¹¹ In het *Missale Romanum* van 1970 is er geen sprake meer van ongelooft, verblindend en versluitend, drie

---

10. Omstreeks 750 werd bij dit gebed al niet (meer) geknield. Het genoemde argument treedt voor het eerst op in het *Pontificale Romanum* van de 12de eeuw. M. Andrieu, *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*, Rome 1938. Zie ook H.-J. Auf der Maur, *Feiern im Rhythmus der Zeit I*, (Gottesdienst der Kirche, deel 5), Regensburg 1983, 109.

11. Auf der Maur, a.w., 132.

termen die kenmerkend zijn voor de wijze waarop de kerk na de tijd van de Karolingen de synagoge is gaan beschouwen. Weliswaar komt het denkbeeld dat de Joden door bekering van hun verblindings bevrijd dienen te worden ook wel eerder voor, maar de verhoudingen tussen christenen en Joden in het Frankrijk kunnen overwegend als goed tot zeer goed worden beschouwd.

Het conflict van Agobard (779-840) met de in Lyon aanwezige Joodse gemeenschap lijkt hierin echter een keerpunt te zijn. Agobard,¹² die in 814 bisschop van deze stad werd, verzette zich vooral tussen 822 en 828 tegen de groeiende invloed van de Joden in het rijk. Hij kwam daarmee niet alleen met de Joden zelf in conflict, maar ook met keizer Lodewijk de Vrome, die hun privileges had gegeven en een consequent beleid van bescherming voerde. In zijn boek *De insolentia Iudaeorum*¹³ trekt Agobard fel van leer en hij noemt bij veelvuldige herhaling de Joden ongelovigen en leugenaars.¹⁴

De achtergrond van het conflict was weinig verkwikkend: de slavenhandel, die voor de feodale economie essentieel was, en die voor een groot deel in handen van Joden was.¹⁵ Volgens christelijk recht was het Joden verboden christelijke slaven te bezitten. Lodewijk verbood daarom dat deze, meestal uit de Slavische landen afkomstige slaven gedoopt zouden worden zolang ze Joden als eigenaars hadden. De kerk verzette zich daartegen met een beroep op het doopbevel uit Matteüs 28: 19. Door Agobards strengheid en onverzettelijkheid werd de dialoog tussen kerkelijke en wereldlijke overheid zo goed als onmogelijk en bovendien: in niemands hoofd kwam in die tijd nog de gedachte op, dat de slavernij moreel ontoelaatbaar zou zijn, zodat de discussie van de kant van de keizer als een economische werd gevoerd en aan de kant van de kerk als een theologische. Er kon in deze stellingenoorlog dan ook geen sprake meer zijn van

---

12. Zie o.a.: Th.A. Vismans, 'Agobardus', in: Liturgisch Woordenboek, Roermond/Maaseik 1958-1962, I, k. 81; L. Scheffczyk, 'Agobard', in: Lexicon für Theologie und Kirche, Freiburg 1957 (fotomech. herdr. 1986), I, k. 204; A. Angenendt, *Das Frühmittelalter*, Stuttgart e.a. 1990, 377-378.

13. Migne, *Patrologia Latina* 104; *Monumenta Germaniae Historiae, Scriptorum XV*, Hannover/Berlin 1887/88, 274 vv. Kleine gedeelten hieruit komen in vertaling voor in: G. Stemberger (red.), *De Bijbel en het Christendom*, Haarlem 1978, I, 262 vv. In deel IV, 117-118 geeft Stemberger hierop enig commentaar.

14. W. Seiferth, *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, München 1964, wijdt een hoofdstuk aan de brieven van Agobard: 85vv.

15. Gegevens hierover van Joodse zijde onder andere in: I. Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, New York 1969; vert. door R. Veen: *Joods leven in de middeleeuwen*, 's-Gravenhage 1991, hfdst. 6, 'De slavenhandel', 76vv.

een betekenisvol resultaat, maar de kiem voor een sociale scheiding tussen Joden en christenen was in feite gelegd, al werd Agobard in 835, het jaar waarin Lodewijk als heerser terugkeerde, tijdelijk uit zijn ambt gezet.¹⁶

Op de synode van Meaux (845) werd bereikt, dat de kerkelijke bepalingen ook op de wereldlijke verhoudingen werden toegepast, maar dit had geen directe verslechtering van de situatie van de Joden ten gevolge. Gaandeweg zou deze wel geleidelijk gaan optreden en zij lijkt te worden geïllustreerd door een ontwikkeling in de beeldende kunst, namelijk die van de afbeelding van de figuren *Ecclesia* en *Synagoga*, als twee vrouwen ter weerszijden van de gekruisigde Christus.

Drie vrouwengestalten

De personificatie van de kerk als een vrouw die staat onder het kruis is van veel vroegere datum dan de problemen die hierboven werden beschreven. Er zijn afbeeldingen uit de vijfde en zesde eeuw die de ene christelijke kerk tonen als een vrouwenfiguur met de keizerlijke insignia: kroon, scepter en rijksappel met kruis, waarbij dan ook nog de kelk komt. In het Sacramentarium van Drogo, dat omstreeks 850 in Metz ontstond,¹⁷ is zij onder het kruis afgebeeld, staande met een vaandel in de hand. Met de andere hand vangt zij in een kelk het bloed van Christus op. Tegenover haar, aan de andere kant van het kruis, zit een van het kruis enigszins afgewende grijsaard, die zijn rechterhand opheft en in zijn linkerhand een teken van heerschappij draagt. Zou hier van een eerste visualisering sprake zijn van het sociaal-religieuze conflict tussen christendom en Jodendom, waarvan het optreden van Agobard misschien geen oorzaak maar dan toch in elk geval symptoom was? Seiferth meent in zijn analyse van een reeks afbeeldingen van *Ecclesia* en *Synagoga*, dat dit inderdaad zo is:

'Hier formuliert sich zum ersten Mal der religiöse Konflikt zwischen Judentum und Christentum in einer für Jahrhunderte vorbildlichen Ausdrucksweise, aber ebenso die

---

16. In 838 wordt hij weer in het ambt hersteld. In de laatste jaren van zijn leven wijdt hij zich aan de liturgiehervorming, waardoor hij in een controversie met Amalarius van Metz geraakt. Hij staat bekend als een belangrijk geleerde in zijn tijd, alsook om zijn weinig inschikkelijke karakter.

17. Het handschrift bevindt zich in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Seiferth, a.w., 15vv., vermeldt vele details, ook over andere hier kort besproken afbeeldingen.

*Zusammengehörigkeit des Alten und des Neuen Bundes. Seine Repräsentanten werden unter dem Kreuz zusammengerufen und durch das Kreuz voneinander geschieden.*¹⁸

Op het *diptychon van Nicasius*, dat rondom 900 werd gemaakt, komt vrouwe Ecclesia in ongeveer dezelfde houding voor, doch zonder vaandel. De oude man aan Christus' linkerhand is hier ook een vrouw geworden. Beide vrouwen zijn met name aangeduid: *Sancta Ecclesia* en *Hierusalem*. Op verscheidene ivoren, miniaturen en boekbanden uit de late negende en de tiende eeuw treffen we de beide vrouwen aan, waarbij opvalt dat Synagoga zich in de loop van de tijd steeds meer van het kruis gaat afwenden. Elementen die in *Laetabundus* een rol spelen wanneer daar het Joodse volk wordt aangesproken, komen in de elfde eeuw, waarin de sequentie ook moet zijn ontstaan, tot volle zichtbaarheid. In het *Evangeliarium van Uta*, dat in het begin van de elfde eeuw geschreven en verlucht werd, draagt Synagoga een schrifrol en het mes van de besnijdenis. Haar ogen worden bedekt door een omlijsting in de miniatuur. Naast haar staat in een randschrift: 'Lex tenet occasum', de Wet behelst de ondergang, terwijl Ecclesia als opschrift heeft: 'Pia gratia surgit in ortum', de liefdevolle genade verrijst als de zon.

Het motief van de zon en de ondergang wordt in *Laetabundus* uitdrukkelijk vermeld. Ook de blindheid van de synagoge en de letter van de Wet die zij op de schouder draagt worden genoemd.

Het wat wonderlijke zevende vers spreekt van hysop, waaraan de Libanonceder gelijk wordt in ons – aardse – dal. Op een tweetal ivoren, afkomstig uit Luik en te dateren aan het begin van de elfde eeuw, houdt Synagoga een hysoptak in haar hand. De hysop is ten nauwste verbonden met reinigingsrituelen (Lev. 14: 49vv., Ps. 51: 9, etc.) en in de middeleeuwse natuursymboliek wijst deze plant op het verlossingswerk van Christus. Dit heeft voor een deel zijn grond in de typologische duiding van Exodus 12: 22, waarin het bloed van het paaslam met een bundel hysop aan de bovendorpel en de deurposten van de huizen moest worden gestreken. In het paaslam zag men een voorafbeelding van Christus, wiens bloed aan het kruis vergoten werd. In het Johannesevangelie, waar de gedachte aan Christus als het ware paaslam sterk tot uitdrukking wordt gebracht, is de rietstok waarmee Christus in Marcus 15: 36 de wijn wordt toegereikt, een hysopstengel geworden (Joh. 19: 29). De betekenis van het op het eerste gezicht raadselachtige vers in *Laetabundus* zou dus kunnen zijn, dat de Joden de verlossing in een voor hen herkenbare en grijpbare vorm in handen hebben gekregen, maar aan de eigenlijke zin van de hun bekende rituelen voorbij zijn gegaan. Men kan gerust de conclusie trekken, dat de sequentie in de tijd waarin zij ontstond bij de toehoorders die Latijn verstonden het beeld opriep van de twee vrouwen onder het kruis.

---

18. Seiferth, a.w., 16.

Maar er is nog een derde vrouw in het spel: er wordt gerefereerd aan de voorzeggingen van de sibylle. Deze is niet de zogenaamde Eritrese sibylle, die in de vroege middeleeuwen voor het eerst verschijnt en die een rol speelt in *Dies irae*.¹⁹ Deze heidense profetes zou het oordeel over de wereld hebben voorzien, aldus Augustinus, die een aan Lactantius ontleende voorspelling aan de sibylle in de mond legt.²⁰ Mede doordat hier zo uitdrukkelijk van sibyllijnse verzen wordt gesproken, is het aannemelijker dat de sibylle van Cumae is bedoeld, die bij Vergilius²¹ de geboorte van een hemels kind aankondigt, waardoor een eind zal komen aan de ijzeren eeuw en de gouden eeuw aanbreekt. Het spreekt haast vanzelf, dat de middeleeuwer deze woorden zonder meer op Christus betrok.

In de moderne tijd

Tot op dit moment in de geschiedenis is de inhoud van *Laetabundus*, mits gezien in de tijd van ontstaan, weliswaar zeer polemisch tegenover het Jodendom, maar nog niet kwetsend of vernietigend. Die dimensie zal pas worden toegevoegd aan het einde van de elfde eeuw, wanneer de kruistochten op gang komen. De oploaiende jodenhaat, die in hoge mate versterkt werd door de gedachte dat de Joden schuldig zouden zijn aan de dood van Christus, maakte dat men niet langer vroeg: 'Cur damnaberis, gens misera' (waarom loopt gij in 't verderf, zielig volk?), maar pogingen in het werk stelde om het volk zonder pardon over de kling te jagen. In deze tijd krijgt *Laetabundus* een menigte contrafacten, voor alle denkbare feesten en gelegenheden.²² Het moge hard klinken, maar het bloed van de kruistochten kleeft aan deze tekst.

Het is aannemelijk dat niet alleen de Italiaanse afkeer van de sequentie als zodanig en de overdaad van kaf onder het koren, maar ook deze overweging ertoe heeft bijgedragen dat *Laetabundus* in 1570 niet in het *Missale Romanum* is opgenomen. De Premonstratenzers mochten hun liturgische tradities echter behouden,

---

19. In gezang 278 in het Liedboek voor de Kerken is de zinsnede *Teste David cum Sibylla* vervangen door: 'zoals de profeten leren'. In het Oud-Katholiek Gezangboek komt *Dies irae* niet meer voor, daar de bisschoppen het gebruik ervan in de liturgie en bijgevolg ook de opname in het Gezangboek hebben verboden.

20. De Civitate Dei, xviii, 23.

21. Aeneis, VI, 45-51.

22. G.M. Dreves, C. Blume en H.M. Bannister, *Analecta Hymnica Medii Aevi*, Register, Bd. I, Bern/München 1978, nrs. 14823-14915. De oorspronkelijke tekst draagt het nummer 14872.

waaronder ook *Laetabundus*. De plaats ervan in hun liturgie is enigszins wisselend: soms wordt het gezongen in de nachtmis, dan weer in de dageraadsmis of in de dagmis.²³ In 1622 wordt *Laetabundus* de enige sequentie voor het kerstfeest, te zingen in de dagmis en gedurende het octaaf.

In 1660 schaft het Generaal Kapittel van de orde radicaal alle sequenties af, maar in 1663 verschijnen er weer enkele: dezelfde als die ook in het *Missale Romanum* zijn opgenomen.

Laetabundus wordt ternauwernood van de ondergang gered en wordt de sequentie voor alle drie missen op het kerstfeest.²⁴ Maar waarom nu juist deze tekst? Voelde men niet meer, door welk klimaat van vervolging deze woorden waren heengegaan? Waarschijnlijk niet en als men het al voelde, was het gevoelen niet relevant voor een kerk die in de zeventiende eeuw aan zichzelf genoeg had en zich eerder richtte op de consolidering van de Contrareformatie dan op de verhouding tot het Jodendom. Het protestantisme was haar waarschijnlijk meer een zorg dan de synagoge. Zo kon deze meer dan twijfelachtige tekst overleven in de Norbertijner boeken, samen overigens met de reeds genoemde strofe van *Victimae paschali laudes*.

In het Engelse taalgebied is *Laetabundus* merkwaardig genoeg terecht gekomen in enkele moderne zangboeken. W.H. Frere vertaalde het als 'Sing with gladness' voor het *Plainsong Hymnbook* van 1932. In de 23ste druk van het *English Hymnal* van 1988 is een tamelijk getrouwe maar niet zeer fraaie vertaling opgenomen, die een bewerking lijkt te zijn van die van Frere. Zou deze tekst ooit werkelijk in een kerkdienst op Kerstmis ergens worden gezongen? Het moet bijna wel zo zijn, want Nicholas Gatty heeft er een alternatieve melodie bij gecomponeerd, die eveneens in het *English Hymnal* te vinden is.

Bij de totstandkoming van het *Oud-Katholiek Gezangboek*, waarin beide ook voorkomen,²⁵ werd het idee geboren, dat de drie belangrijkste feesten, Pasen, Pinksteren en Kerstmis, een eigen sequentie moesten krijgen en daarbij drongen vooral de bij het werk betrokken musici aan op herstel van de vorm van *Victimae paschali* en opneming van *Laetabundus*. Dit kon niet gebeuren dan na een uiterst vrije bewerking van de twee hiermee gemoeide teksten.

In *Laetabundus* kon in de bewerking de symboliek van zon en ster redelijk bewaard blijven, maar het vers over de ceder en de hysop veronderstelt een voorkennis die bij intellectuelen in de elfde eeuw misschien wel aanwezig was, maar zeer waarschijnlijk niet bij de twintigste-eeuwse kerkganger of voor-

---

23. N.I. Weyns (ed.), *Antiphonale Missarum Praemonstratense*, Averbode 1973, 3-4.

24. Pl.F. Lefèvre, *La Liturgie de Prémontré*, Louvain 1957, 27 en 74.

25. *Oud-Katholiek Gezangboek*, Hilversum 1990, nrs. 468 en 469.

ganger. Jesaja kon gehandhaafd blijven, maar niet in samenhang met de verblindheid van de synagoge. De sibylle was hetzelfde lot beschoren als de hysop, hetgeen haar in het Liedboek voor de Kerken elders is overkomen.²⁶ De bewerking eindigt met een gedachte, die in zijdelings verband met de grondtekst staat, maar die de sequentie uit historisch oogpunt misschien wel nodig heeft:

Thans is de Schrift vervuld,
vergeven wordt de schuld ...

Toen ik deze bewerking maakte, heb ik hier uiteraard gedacht aan de historie van *Laetabundus* en de schuld die christenen met zich mee dragen tegenover Israël, in de twintigste eeuw nog oneindig veel meer dan in de dertiende. Vergeving hiervan kan nog nauwelijks werkelijkheid zijn, maar mogelijk leert het kerstfeest ons steeds weer hopen op die vergeving en de vervulling van wat geschreven staat, op de dag van de Messias.

---

26. Zie noot 19.

LAETABUNDUS

sequentie voor het Kerstfeest

anoniem, 11de eeuw

In blijde koren
bejubelt die thans is geboren.
Alleluia.

De Heer der heren
komt tot ons uit hemelse sferen
van hoog en verre.

Hij die heel de schepping schraagt
wordt geboren uit een maagd:
zon uit sterre.

Zon die nimmer ondergaat,
ster die aan de hemel staat,
altijd stralend.

Heldere stralen brengt zij voort:
zo laat God Zijn lichtend Woord
nederdalen.

Door het licht dat zij verspreidt
wordt de ster van eeuwigheid
niet geschonden.

God die leeft en leven geeft,
zich aan ons gegeven heeft
en verbonden,

buigt een lichtstraal tot ons neer,
als een kind wordt hier de Heer
neergezonden.

Wat Jesaja in zijn lied
ooit voorzgd heeft, is geschied:
Hij dien Juda's volk verwacht
verlicht de nacht.

Blijf niet voor Zijn sprake doof,
hecht aan Christus uw geloof,
opdat gij vergeefs niet hoort
het levend Woord.

In 't zalig Betlehem
bezingt de engelenstem
ons het blij bericht
van 't levenslicht.

Thans is de Schrift vervuld,
vergeven wordt de schuld;
God heeft ons vannacht
Zijn Zoon gebracht.
Alleluia.